

A. LİBERAL BASIN ANLAYIŞININ DÜŞÜNSEL TEMELLERİ

Liberal basın anlayışının düşünsel temelleri açısından bakıldığında Hobbes, Locke, Rousseau ve Smith'in düşüncelerinin önemli olduğunu belirtmek mümkündür. Nitekim basın özgürlüğüne yol açan ifade özgürlüğü, liberal siyasal düşünceyle birlikte gelişen özgürlükler silsilesinin bir parçasıdır ve Ortaçağ Hıristiyan felsefesinin yıkılması ve bireyin öne çıkmasıyla birlikte gelişmiştir. Böylece, ifade özgürlüğü, toplum sözleşmesi düşüncesinin babası sayılan Thomas Hobbes'tan farklı olarak Locke önderliğinde, liberal siyasal düşünceyle birlikte ortaya çıkan özgürlüklerin içinde yer almıştır (İnal, 1996: 13).

17. yüzyıl, bir yandan bireyci ve liberal düşüncenin temellerinin oluşturulduğu yüzyıl olurken, bir yandan da kuvvetler ayrımı ve kuvvetlerin birbirini dengelemesi ilkesine sahne olmuştur. Thomas Hobbes, en değerli şeyin güç olduğunu düşünmektedir (Aydın, 2007: 198). Ona göre, doğal bir durumda hiçbir mülkiyet, adalet, özgürlük, eşitlik veya bunların tersi söz konusu olamaz. Bunlar, sadece devletle anlam kazanır (Aydın, 2007: 161). Hobbes (Timuçin, 2000: 134), gelişmekte olan özgürlükçü devinimlere karşı çıkarak mutlak yönetimi savunmuş, krala karşı olanlarla başı derde girince de, özgürlükçü düşüncenin hoşgörüsüne sığınmak için Paris'e gitmiştir. Thomas Hobbes, toplum sözleşmesi görüşünü, doğal haklara dayandırmaktadır. Devlet, onu kuran insanların eseri olduğuna göre, o insanlarda doğuştan varolan doğal hakların devlette de bulunması gereklidir.

John Locke'un felsefi ve siyasal materyalizmi, çok kanlı iç savaş ve burjuva devriminin ardından, İngiltere'de burjuvazi ile aristokrasinin burjuvalaşmış tabakası arasında gerçekleştirilen ittifakın dünya görüşünü yansıtmaktadır (Kaya, 2003: 231). Locke'a göre, toplum sözleşmesi uyum gereğinden doğmuştur. Amacı mülkiyetin korunmasıdır. Ona göre, mülkiyetin önceliği vardır. Hiç kimse bir başkasının mülkiyetine, özgürlüğüne, sağlığına ve yaşamına zarar verme hakkına sahip değildir; herkesin kendi zevkleri ve mutluluğu yönünde davranma hakkı vardır. Eşitsizliği kabul etmeyen (Aydın, 2007: 213) Rousseau ise, toplumun iradesi ve toplumsal sözleşme kavramları ile düşüncenin siyasal ifadesini kazanmasında dikkate değer bir rol oynamıştır (Kaya, 1985: 42).

Adam Smith'in liberal ekonomi sistemi, tüm olarak Locke'tan esinlenmiştir. Smith, ilk defa piyasa mekanizmasını ortaya atmış ve tüm yurttaşlar için en iyi çözüm olacağını belirtmiştir. Ona göre, toplumun ekonomik sorunlarını çözenin en iyi yolu, onun kendi haline bırakılmasıdır. Smith, sermayeci bakış açısından, sermayeci yaşam düzeninin koşullarını ortaya koymuş ve savunmuştur. Toplumsal iktisat anlayışı, doğrudan doğruya devlet katılımını yadsıyarak, bireysel ve hatta bencil atılımlara öncelik veren bir anlayıştır (Timuçin, 2000: 259). Smith'in düşünceleri, Locke'un düşünceleriyle biraraya gelerek, basın özgürlüğüne giden yolun açılmasını sağlamıştır (İnal, 1996: 13).

Toplum sözleşmesi kuramını üreten Hobbes, basın özgürlüğüne giden yolu açan Locke ve Bentham gibi faydacıların formülasyonları, çoğulcu yapıdaki medyanın rolünün belirlenmesinde etkili olmuştur. Başka bir deyişle, medyanın kapitalist demokrasilerdeki rolünün liberal demokratik görünümü, faydacı ve liberal kuramcılarının bireycilikleri tarafından ortaya konmuştur (İnal, 1992). Burada önemli bir nokta ise, liberal çoğulcu toplumlarda ifade özgürlüğünün, basın özgürlüğünün çerçevesini belirlemiş olmasıdır.

Basın özgürlüğü mücadelesi, Batı Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Bu özgürlük için girişilen uzun ve çekişmeli kavga, ilk olarak ve en canlı biçimiyle İngiltere'de sahneye çıkmış ve oradan da hızla Amerika'ya ve daha zayıf olarak da kıta Avrupası'na yayılmıştır. Basın özgürlüğünü destekleyen uzun Avro-Amerikan devrimi, özellikle 18. yüzyıl boyunca, devlet sansürünün sınırları konusunda çeşit çeşit yeni ve iyi işlenmiş fikirlerin geliştirilmesine neden olmuştur (Keane, 1993: 26-29). Kuşkusuz, basın özgürlüğünün belli bir dönemde ortaya çıkması ve İngiltere'de filizlenmesi rastlantısal değildir. Bu nedenle, basın özgürlüğü mücadelesini anlamak için dönemin İngiltere'sinin ekonomik, politik durumu ile yayıncılığın durumuna bakmak yararlı olacaktır.

İngiltere'yle savaşlar gibi dönemin ekonomik ve siyasi gelişmeleri dolayısıyla 17. yüzyılın ikinci yarısında, Hollanda kapitalizmi düşüşe geçmiş, hakim konumunu kaybetmeye yüz tutmuş ve İngiltere, 17. yüzyılın başlarından başlayarak sömürgeci bir yayılma başlatmıştır. İngiltere'nin sömürge ve deniz gücü, sırasıyla 16, 17 ve 18. yüzyıllarda İspanya, Hollanda ve Fransa'yla karşı karşıya gelmiştir. İngiliz dış ticaret hacmi, 1610 ile 1640 arasında on kat artmış, üretim gelişmiştir. Bu yüzyılda imtiyazlar dağıtılmış, tekeller oluşturulmuş, üretim örgütlenip düzenleyici denetimler getirilmiştir. 17. yüzyıl İngiltere toplumunda, tabakalaşmış bir köylü kitlesi, egemen sınıfların ve devletin kullanımına sunulan ulusal zenginliğin de başlıca üreticisi durumundadır. Köylü kitlesinin en yoksul katmanlarını ise, küçük üretici köylüler, ırgatlar ve belediye yardımıyla yaşayanlar oluşturmaktadır (Beaud, 2003: 32-36).⁸ Kuşkusuz, İngiltere'nin ekonomik gelişmesinin en önemli unsurlarından biri, buhar maki-

⁸ Bu köylü kitlesi, iki yüzyıl sonra, şehirlere taşınacak ve aşağıda göreceğimiz yoksul gazetesinin en önemli hedef kitlesi olacaktır.

Doç.Dr. Ömer ÖZER

nasının bulunmasıdır. Buhar makinasının bulunması, İngiltere'de dokuma sanayinin gelişmesini sağlamıştır. 18. yüzyılın sonlarına doğru ise, İngiltere ve Fransa'da ekonomik liberalizm eğilimleri ağır basmaya başlamıştır. Serbest ticaret ve rekabete dayalı bu sistem kendini, Adam Smith'in 1776'da yayınlanan *Ulusların Zenginliği* eserinde bulmuştur (Tez, 2005: 191).

18. yüzyıla gelindiğinde politik açıdan, dönemin bazı gelişmelerinin, kral ve parlamentonun yetkilerinin, diğerinin yetkileri tarafından kısıtlandığı bir anayasal sisteme yol açtığı anlaşılmaktadır. Parlamento içerisinde Lordlar Kamarası'ndaki babadan oğula geçen aristokrasinin gücü, Avam Kamarası'ndaki halkın gücüyle dengelenmiştir. Kral ve parlamentonun kanunlaştırdığı yasalar, her zaman olmasa da çoğunlukla, bağımsız olan hakimler tarafından yorumlanmaktadır. Bu, 1700'lü yıllarda ülkenin en önemli sosyal güçleri ve hükümet içerisindeki kuvvetler ayrılığı arasındaki dengeyle kurulan mükemmel bir sistemdir ve o dönemde Avrupa'da hayranlık uyandırmaktadır. Ayrıca, Amerika da bu sistemi kendine göre yorumlamak istemektedir (Dahl, 2001: 20-21).

Yayıncılığın durumuna bakıldığında, 1529-1530'da, Kral 8. Henry tarafından belli kitapların basılmasının yasaklandığı ve bütün İngiliz yayıncıların kraliyet lisansı almasının zorunlu koşulduğu görülmektedir. Bu, basın üzerindeki otoriteryan kontrolün başlangıcıdır. Bu açıdan söylendiğinde, İngiltere'de basının gelişimi ve rolü bağlamında basın özgürlüğünün doğuşu önemli bir adımdır. 1630'lar, Kral Charles I ile İngiliz Parlamentosu arasındaki tartışmalara şahit olmuştur ve 1640'da parlamentonun galibiyetiyle sonuçlanmıştır. Bunun sonucunda, basın sansürünü yumuşatma da dahil bazı haklar kazanılmıştır. Bu izne bağlı olarak tüm İngiltere boyunca günlük (diurnals) denilen, günlük haber raporları gelişmiştir (Sandman vd., 1972: 21-22).

Bu açıklamalardan sonra, bir noktaya vurgu yapılması yararlı olacaktır: Basın özgürlüğü mücadelesi, sadece bir gazetecilik özgürlüğü mücadelesi değildir. Başka bir anlatımla, basın özgürlüğü mücadelesinin gazete özelinde değil, kitabın da içinde bulunduğu tüm yayıncılık için yapıldığı söylenebilir. Basın özgürlüğü fikrinin doğum yeri olan İngiltere’de, bu özgürlüğün dayandırıldığı 4 farklı sav bulunmaktadır:

1. Teolojik yaklaşım, devlet sansürünü, Tanrı’nın insanlara verdiği akıl adına eleştirmektedir. Sav, İngiliz İç Savaşı sırasında çok sayıda risalede savunulmuştur. Ancak, en yoğun savunularından birini John Milton’ın *Areopagitica*’sında bulmuştur. O dönemde hükümet kararı dolayısıyla, kitaplar ruhsata ve sansüre bağlıdır. Milton, bu karara karşı, Tanrı aşkı ile özgür ve bilgili ruhun serpilip gelişmesi için özgür basına destek vermiştir. Ona göre, basın üzerine konan genel sınırlamalar etkisiz ve yararsızdır: *“Basına konan sansür bireylerin düşünme özgürlüğünü, basiretli davranma yeteneğini, Hıristiyan’ca yaşam sürme seçeneğini kısıtladığı için de iğrençtir. Sansürcüler... nasıl yaşayacağımız konusunda bizim adımıza karar veremezler. Tanrı insanlara akıl ödünç vermiştir, yani okuma ve iyi ile kötü arasında vicdanının emirlerine göre seçim yapma yeteneği vermiştir. Tanrı bize olan güvenini istediğimiz kitapları okuyup kendi adımıza değerlendirmeye yönelterek gösterir. Matbaanın anahtarı cennetten inmedir.”* Aslında, Milton, devlet düzenlemesinin tümüyle dışında, eksiksiz bir basın özgürlüğünden yana değildir. Basının görevini kötüye kullanması ya da aşırı gitmesi halinde yayından sonra cezalandırılmasına karşı değildir. Ancak, basılı fikirlerin toptan yasaklanmasının kötü olduğu konusunda da, en küçük bir kuşkusu bulunmamaktadır (Keane, 1993: 29-31)

2. Basının davranışlarının bireyin haklarına uygun olması düşüncesi, John Locke tarafından ortaya atılmış, John Asgill tarafından geliştirilmiştir. Basın özgürlüğünün doğal haklara da-

yanan kuramı ise, dinsel gerekçeleri kabul etmeyen Matthew Tindal tarafından ortaya konmuştur. Ona göre, teokratik yönetim isteyenler, sofu sahtekârlar ve kutsal düzenbazlardır. Tindal, Milton'ı anımsatırcasına insanların hakikati keşfetmesine yarayan Tanrı vergisi yeteneklere sahip yaratıklar olduğunu belirtmiştir. Ancak farklı olarak, herkesin dinsel konularda kendi adına karar verme hakkına sahip olduğunu ifade etmiştir. Buradan hareketle Tindal, doğal hak ilkesini "herkesin dinsel konularda kendi adına karar verme hakkı vardır" önermesiyle, dinsel alandan siyasal alana genişletmiştir. Bireyler, doğal haklarını devletin olumsuz etkinliklerine karşı da kullanabilmelidirler. Bu haklardan biri de basın özgürlüğüdür: "Özgür basın sadık bir nöbetçi gibi sürprizlere engel olur ve yaklaşan tehlikeler konusunda zamanında uyarıda bulunur. Basın özgürlüğü siyasal züppe-lerden, parlamenter kandırmacılıktan ve hükümete kölelik etmekten kurtulabilmenin güvencesidir. Seçilmiş temsilcileriyle birlikte hukuk düzeni içinde yaşayabilen akıl sahibi bireylerin doğal haklarına dayanarak, iyi hükümeti mümkün kılar." (Keane, 1993: 31-32).

3. Faydacılık kuramı, kamuoyu üzerindeki devlet sansürünü "istibdata verilmiş açık kart" olarak değerlendirmekte ve eleştirmekte ve bu yönüyle, yönetilenlerin mutluluğunun en üst düzeye çıkarılması ilkesine aykırı bulmaktadır. Faydacılık kuramının savunusunu William Godwin'in *Siyasal Adalet Üzerine* (Enquiry Concerning Political Justice) ve James Mill'in *Basın Özgürlüğü* (Liberty of Press) çalışmalarında görmek mümkündür. Ancak, basın ve sözlü tartışma özgürlüğü aracılığıyla iyi yönetim tezi, en gelişkin düzeyine Jeremy Bentham'ın *Basın ve Tartışma Özgürlüğü Üzerine* (On the Liberty of the Press and Public Discussion) çalışmasında ulaşmıştır. Bentham, en iyi hükümetin ve en iyi yasaların, en fazla insan için, en fazla mutluluk sağlayanlar olduğunu savunmuştur. Ona göre, en önemli sorun despotik olmayan hükümetleri seçme ve getirme sistemi-

ni geliştirmek, yani mutluluğu en yüksek düzeye çıkaran yasaları yapıp uygulayacak yetkilileri seçip göreve getirecek sistemi oluşturmaktır. Faydacılık kuramında basın özgürlüğü baskıcı hkmetlere karşı, yöneten küçük azınlığın davranışlarını dizginleyecek bir denge öğesi olarak değerlendirilir. Bu zgrlk, en fazla sayıda insanın, en fazla mutluluğunu sağlayacak yasaların yapılmasını ve uygulanmasını kolaylaştırır. Özgür basın mutluluğun mttefidir. Yönetenlerin alışkanlık haline getirdikleri kendini kayırma tutkusunun denetlenmesine yardımcı olur. Onların gizli tutmaya çalıştıkları şeyleri ortaya çıkarır, yönetilenleri gözetme ve onlara hizmet etme eğilimlerini artırır. Kamuya, dünyada olup bitenler hakkında bilgi vererek, doğru kararlar alınması olasılığını da artırır. Özgür bir basın, bürokrasiyi kuşkulu gözlerle inceleyerek, yasa yapıcılara memurların kendi yakınlarına iltimas geçmelerine engel olur (Keane, 1993: 32-34)

4. Basın zgrlğnn dördüncü savunması, 'hakikat'e yurttaşlar arasındaki kısıtlamasız tartışma yoluyla ulaşılacağı düşüncesine dayanmaktadır. Basın özgürlüğünü, hakikat arayışına dayandıran görüşün en etkili ve laik görünüşü John Stuart Mill'in (2000) *zgrlk üstüne* isimli çalışmasında yer almıştır. Bu yaklaşımın faydacılık kuramına ilişkin eleştirileri bulunmaktadır. Mill, faydacılığı, işe yararlılıktan fazla söz edip, hakikate ulaşma konusunu dikkate almamakla eleştirmektedir. Mill, kanı ve düşüncelerin basın aracılığıyla aktarılmasının garanti altına alınması gerektiğini belirterek, bunun için üç gerekçe önermiştir. Birincisine göre, hükümet ya da sivil toplum tarafından yanlış olduğu iddiasıyla susturulan herhangi bir düşünce aslında doğru olabilir (Keane, 1993: 35). İkincisine göre, bir düşünce yanlış olsa bile, içinde birkaç parça hakikat olabilir. ncsne göre ise, bir görüş hakikatin bizatihi kendisi olsa bile, eğer karşı

Doç.Dr. Ömer ÖZER

fikirlerle zorlanmazsa bozularak önyargıya, yaşayan hakikat yerine ölü dogmaya dönüşür (Keane, 1993: 34-36)⁹.

Burada, normatif medya kuramlarından da söz etmek yararlı olacaktır. Bunlar, "Otoriter, liberal, sosyalist ve gelişme- ci" kuramlardır (Kaya, 1985). Söz konusu kuramlardan konumuzla ilgilendiren liberal medya kuramıdır. Kuram, otoriter kuramla zıtlık içermektedir. Kuramı, Siebert vd. geliştirmiştir. Onlara göre, gazeteciliğe liberal yaklaşım, en çok liberalizmin politik ideolojisine borçludur (Aktaran Campbell, 2004). Liberal kuramın çerçevesini çizdiği medya sisteminin, şu temel ilkeleri barındırması gerekmektedir:

1. Medya her türlü sansürden özgür olmalıdır.
2. Yayın yapma ve dağıtım için önceden izin alınmasına gerek yoktur.
3. Hükümetlere, yöneticilere ve siyasal partilere yapılan sözlü saldırılar, yayın sonrasında bile cezalandırılmamalıdır. (Kişilere yapılan saldırılar ile güvenliği bozucu yayınlar istisnadır.)
4. Herhangi bir haberi yayımlamak için baskı yapılamaz.
5. Fikirler bağlamında, doğrular kadar yanlışlar da medyada yer alabilir.
6. Ulusal sınırların ötesinde ileti alışverişi sınırlandırılmaz (McQuail'den aktaran İrvan, 1994: 218).

Başka bir ayrımı da, Raymond Williams yapmıştır. Williams'ın ayrımı şu şekildedir: "Otoriter model, paternal model, ticari model, demokratik model" (Aktaran Güvenir, 1991: 25).

Normatif medya kuramları daha sonra geliştirilmiştir. McQuail, bunları altı başlıkta toplamıştır: "Otoriter kuram, özgür basın kuramı, sosyal sorumluluk kuramı, Sovyet araçlar kuramı, kalkınmacı araçlar kuramı, demokratik katılımcı araçlar kuramı"

⁹ Bu açıklamalardan farklı olarak, basın özgürlüğünün İngiltere'deki durumuna ilişkin açıklamalar aşağıda ilgili başlık altında yapılmıştır.

(McQuail 1983'den aktaran Güvenir, 1991). Bunlardan "sosyal sorumluluk (McQuail, 1994: 126-128) ve katılımcı demokratik araçlar kuramı (McQuail, 1994: 133-135) liberal kurama seçenek olarak geliştirilmiştir. Ayrıca "demokratik, radikal demokratik ve sivil toplumsal" medya kuramları da liberal medya kuramına seçenek olarak geliştirilen diğer kuramlardır (İrvan, 1994).

Klasik liberal kuram, basını, kamu çıkarının savunucusu ve hükümetin çalışmalarının gözetimcisi olarak görmektedir. Basının 4. Güç olarak tanımlanması da burada belirmektedir. 4. Güç kavramı, 18. yüzyılda ortaya çıkmış, 19. yüzyılda aşama kaydetmiştir. 4. Güç'e ilişkin günümüzde de tartışmalar sürmektedir. Kavram, *estate of the realm*¹⁰ nosyonundan elde edilmiştir. Geleneksel üçlü, lordlar kamarası üyesi olan İngiltere kilisesindeki piskopos ve başpiskoposlar (Lords Spiritual), başka bir deyişle Lordlar kamarasında oturan ruhban sınıfı (clergy that sit in the House of Lords); dünyevi lordlar (Lords Temporal (diğer asiller –other peers) ve Avam Kamarası'dır (House of Common). Kavrama, aralarında Edmund Burke, Richard Carlyle ve 19. yüzyılda Times'ın başyazarı Henry Reeve tarafından atıfta bulunulmuştur (Franklin vd., 2005). Ekim 1855'de Reeve, Edinburgh Review'da yayınlanan makalesinde, gazeteciliğin güç olduğunu ve diğer güçlerden daha güçlü olduğunu yazmıştır

¹⁰ Estates of the realm'la ilgili google'da şu bilgilere ulaşılmıştır: Orta Çağ'da Avrupa'nın bazı yerlerinde varolan ve genellikle asilleri, din adamlarını, halkı toplumun farklı kesimleri olarak ayıran bir anlayıştır. Halk, burjuva ve köylüler olarak ikiye ayrılmıştır. Bazı bölgelerde, bu sınıflamanın dışında kalanlar da olmuştur. Bir estate, genellikle meslek göz önüne alınarak nesilden nesile geçirdi, kast yapılımasında olduğu gibi. Kralın yasa yapıcıları ya da danışmanları bu estate'ler gibi gruplandırılmışlar ve tabii ki kral, bu üç estate'in üstünde bir makam olarak kabul edilmiştir. Estate'lerin toplantıları ilk yasama ve yargılama görevini yerine getiren parlamentolar olmuşlardır. Daha sonra gelecek olan bazı parlamentolar ve parlamentoları oluşturan bölümlerin yapılandırılmasında bu ilk yapılanmadan esinlenilmiştir (http://en.wikipedia.org/wiki/Estates_of_the_realm).

Doç.Dr. Ömer ÖZER

(Boyce vd.'nden aktaran Franklin vd., 2005).¹¹ Sava göre, basın, anayasada resmi olarak bulunmamasına karşın merkezi bir rol oynamaktadır. Nitekim, basın kamu meselelerinde bilgi sahibi olunmasına yardımcı olmakta, kamuoyunun oluşmasına katkıda bulunmakta, böylece, rehber olmakta ve hükümeti denetlemektedir (O'Malley'den aktaran Franklin vd., 2005). Ancak bu rolünü bağımsız olduğunda ve sansür uygulanmadığında yerine getirebilir (Franklin vd., 2005). Özlüce belirtilirse, basının 4. Güç rolünü yerine getirebilmesi için öncelikle objektif habercilik yapması gerekmektedir.

¹¹ Jeanneney (2006: 38), 4. Güç ifadesinin 18. yüzyılın sonlarında ortaya çıktığını belirtmektedir: "Bu ifade ilk kez Fransız Devrimi'nin ünlü düşmanı, bu konuda bugün dahi ününü koruyan Reflections'ı (Düşünceler) yayımlayan, İngiliz politika yazarı Burke tarafından kullanılmıştır." Erdoğan'ın bir çalışmasında, 4. Güç kavramını basın için ilk kez Lord Thomas Babington Macaulay'in 1828'de yayınlanan "Hallm's Constitutional History" başlıklı makalesinde kullandığı belirtilmektedir. İngiliz parlamentosunda üç güç bulunmaktadır. Bunlar ruhani asiller, dünyevi asiller ve halk. Gazetecilerin oturduğu bölüm dördüncü güç alanı olmuştur. Ancak Carlyle "Hero as a man of letters" isimli çalışmasında 4. Güç kavramını Burke'e atfetmiştir. Erdoğan, Burke'ün yapıtlarında bu kavrama rastlanılmadığını belirtmektedir (Erdoğan, 1999: 33).